



מדרש ספרי זוטא

מדרש ספרי זוטא הוא מדרש תנאים פרשני לספר במדבר. המדרש המקורי אבד מכיוון שלא הודפס עם שאר המדרשים בתחילת המאה ה-16. המדרש שנמצא בידינו הוא שחזור המדרש המקורי מחיבורים שונים ומכמה קטעי גניזה¹. המדרש היה ככל הנראה בעיקרו מדרש הלכה, אך היו בו גם דרשות של אגדה. הוא נערך בארץ ישראל במהלך המאה השלישית לספירת הנוצרים.

שם המדרש

משמעות השם 'ספרי זוטא' בארמית הוא ספרי הקטן. שם זה בא להבדיל אותו ממדרש התנאים השני הידוע לנו על ספר במדבר- ספרי במדבר. המדרש נקרא בימי הביניים גם בשמות- 'ספרי של פנים שני', 'ספרי של פנים אחרים', 'ברייתא דספרי', 'מדרש פנים אחרים של וישלחו', ו'ישלחו זוטא'. הכינויים 'פנים שני' ו'פנים אחרים' מציינים כי זהו מדרש אחר או שני למדרש ספרי במדבר. השם 'ישלחו' מעיד כי המדרש התחיל כמו מקבילו, ספרי במדבר, בפירוש על במדבר ה, ב יצו אל בני ישראל וישלחו מן המחנה כל זב או צרוע.

ייחוסו של המדרש

ספרי זוטא שייך לקבוצת המדרשים מבית מדרשו של רבי עקיבא², וניתן לזהות בו מספר מקבילות למדרש ספרא³. אך נראה כי מדרש ספרי זוטא שייך לענף אחר של בית המדרש של רבי עקיבא, מכיוון שהוא כולל שמות תנאים, טרמינולוגיה וביטויי לשון ייחודיים. כמו כן, יש במדרש הלכות השונות בתוכנו ובניסוחן מההלכות מבית מדרשו של רבי עקיבא. החוקרים הצביעו על כך שבין המקורות שמהן שאב המדרש כלולים דברי הלכה מבית מדרשו של רבי אליעזר בן יעקב. חכם זה מוזכר פעמים רבות במדרש, ויש משפטים אנונימיים בספרי זוטא המצוטטים בשמו של רבי אליעזר במקורות אחרים. כמו כן, ישנם ביטויי לשון ייחודיים בספרי זוטא האופייניים לרבי אליעזר בן יעקב במדרשי הלכה אחרים. לדוגמה 'אין במשמע אלא' במקום 'אין לי אלא', 'כלפי שאמרה התורה' במקום 'לפי שנאמר', ועוד. בספרי זוטא ניתן למצוא גם מקורות מבית מדרשו של רבי שמעון בר יוחאי ובנו - רבי אלעזר ברבי שמעון.

זהותו של עורך המדרש נמצאת במחלוקת החוקרים. הופמן סבר כי אמירתו של ר' יוחנן בתלמוד הבבלי 'סתם ספרי ר' שמעון'⁴, כלומר שהמשפטים האנונימיים במדרש ספרי הם מפי רבי שמעון בר יוחאי, מתייחסת לספרי זוטא, ולכן הצביע על רשב"י כעורך המדרש. הורוביץ סבר כי עורך המדרש הוא רבי אליעזר בן יעקב. מלמד טען כי ר' חייא היה עורכו של המדרש. הוא מסתמך על משפטים אנונימיים בספרי זוטא המובאים במקורות אחרים בשם תני ר' חייא, וכן על מקום מושבו של רבי חייא – ציפורי, שהינו המקום בו נערך המדרש, לדעתו. ואילו אפשטיין וליברמן הצביעו על בר קפרא כחכם שערך את המדרש.

שפתו ומקומו של המדרש

לשונו של המדרש היא עברית הזוהר ללשון המשנה והתוספתא בצירוף של מילים יווניות. אולם הסגנון של החיבור שונה מכל שאר מדרשי התנאים שבידינו. אפשטיין הציע את ציפורי כמקום

¹ הגניזה הקהירית, שהתגלתה באמצע המאה ה-19 בקהיר.

² הקריטריונים לחלוקת המדרשים לפי בתי מדרש, רשימת המדרשים על פי בתי המדרש וגישות במחקר החלוקות על כך ראה בהרחבה במבוא למדרשי התנאים.

³ ספרא הוא מדרש תנאים לספר ויקרא מבית מדרשו של רבי עקיבא.

⁴ תלמוד בבלי, סנהדרין פו, א.



עריכת המדרש. הוא מסתמך על השוואה בין ספרי זוטא ובין התלמוד הבבלי עירובין פג, ב. בתלמוד הבבלי נכתב בנושא שיעור חלה:

'שבעה רבעים קמח ועוד חייבת בחלה, שהן ששה של ירושלמית, שהן חמשה של ציפורי.'

ואילו בספרי זוטא פסקא טו נכתב:

'איזו היא [עיסה] גדולה? שבעת רבעים של מדבריים וקב וחצי ירושלמיים שהן חמשת רבעים משלנו.'

החילוף בין 'של ציפורי' ל'שלנו' מעיד לדעתו, כי המדרש נערך בציפורי. אולם, ליברמן חולק וטוען כי לא יתכן שספרי זוטא נערך בגליל- מקום מושבו של הנשיא, מכיוון שעולה מתוכן המדרש כי הוא מהווה אפוזיציה לנשיא,⁵ ומציע את לוד, מרכז התורה השני בחשיבותו בתקופת התנאים, כמקום עריכתו של המדרש.

מבנה המדרש ותכניו

המדרש הוא פירוש רציף לספר במדבר. כפי שמשמע מהשם 'וישלחו זוטא' שבו כונה בימי הביניים, המדרש התחיל בפירוש על פרק ה. ככל הנראה, המדרש הסתיים אף הוא כמו מקבילו ספרי במדבר, בפרק לה, ולא כלל את הפרק האחרון של במדבר. יש להניח כי מדרשי האגדה בספרי זוטא היו ממקור משותף לאגדה שמופיעה בספרי במדבר וההבדלים בין החיבורים התבטאו בעיקר בהלכה. המדרש המקורי התחלק לפרשות על פי התוכן, כשכל פרשה התחלקה לפרקים. ישנם שרידים לחלוקה זו בשני קטעי גניזה של המדרש.

ליברמן חיבר מחקר מקיף על ספרי זוטא בו הצביע על ייחודו של המדרש בהשוואה למדרשי התנאים האחרים המצויים בידינו.⁶ ליברמן הצביע על כך שמצויות בספרי זוטא כמה הלכות החולקות על משנתו של רבי יהודה הנשיא ואינן מופיעות שוב בשום מקום אחר במדרשי ההלכה. אפילו בתוספתא, שעל פי טבעה מוסיפה הלכות שאינן במשנה, אין כל כך הרבה הלכות אנונימיות שחולקות על המשנה.⁷ כמו כן, יש בספרי זוטא ביטויים שלא מופיעים בשום מקום אחר ושמות של תנאים המופיעים רק במדרש זה. לדוגמא: אחת המלאכות האסורות בשבת היא הוצאה מרשות לרשות והליכה ברשות הרבים מרחק העולה על ארבע אמות. הלכה זו מופיעה בספרי זוטא ומיד אחריה מובאים מקרים בהם אדם עבר על האיסור באונס. ספרי זוטא פסקא טו:

'...תלמוד לומר 'אל יצא איש ממקומו'- יהא לו מקום וכמה אמרו ארבע אמות, וכן מי שיצא שכור וכן מי שהוציאתו רוח רעה וכן מי שהוציאוהו גוים או ליסטים אין לו אלא ארבע אמות.'

הלכה זו מופיעה בשינויים במשנה, עירובין ד, א:

'מי שהוציאוהו עובדי כוכבים או רוח רעה אין לו אלא ארבע אמות.'

אחד ההבדלים בין שתי ההלכות הוא שינוי סדר הרשימה של הגורמים שהוציאו את האדם באונס. שינוי זה גרם להוספת 'ליסטים' לספרי זוטא בשל מטבע הלשון 'רוח רעה, גוים ליסטים' שמופיעה גם במקומות אחרים.⁸ אולם ההבדל המשמעותי הוא הוספת השכור להלכה כדוגמא לאדם שעשה מעשה באונס. דוגמא שכזו לא נזכרת בשום מקום אחר במשנה.

⁵ ראה להלן במבנה המדרש ותכניו.

⁶ ליברמן סייג את כל מסקנותיו בכך שהמדרש המצוי בפנינו לא בהכרח משקף נאמנה את המדרש המקורי, מכיוון שהמדרש שבפנינו הוא ליקוט של מקורות שכל הנראה עברו עיבוד ותיקון. ראה להלן גילוי של המדרש מחדש.

⁷ יחסית להיקף שני החיבורים.

⁸ מטבע לשון זו מופיעה למשל במשנה שבת פרק ב, ה; תוספתא עירובין ג, ח.



דוגמא נוספת: אחד השלבים המקדימים להשקיית האישה הסוטה בבית המקדש כלל סדרה של פעולות שמטרתן לבזות את האשה על מנת שתודה שאכן סטתה תחת בעלה ונטמאה. הודאה שכזו מאפשרת להפסיק את טקס הבדיקה. תהליך הביזוי מתואר כך במשנה סוטה א, ו:

'היתה מתכסה בלבנים – מכסה בשחורים, היו עליה כלי זהב וקטליאות, נזמים וטבעות - מעבירים ממנה כדי לנוולה ואחר כך מביא חבל מצרי וקושרו למעלה מדדיה'.

ואילו בספרי זוטא פיסקא ה' סוג החבל הנקשר על האשה אחר:

'יחגרנה בחבל של מגג, ר' אליעזר אומר שני חגורים היה חוגרה אחד למעלה מדדיה ואחד למטה מדדיה'.

דבריו של ר' אליעזר בדבר שני חבלים לא מופיעים שוב בשום מקום אחר.

ליברמן גם מתמודד עם העובדה כי רבי יהודה הנשיא ורבי נתן לא מוזכרים במדרש ספרי זוטא אפילו פעם אחת, למרות שמובאות בו הלכות שלהם. הוא מסיק מכך כי עורך מדרש ספרי זוטא נמנע מלהזכיר את רבי יהודה הנשיא ורבי נתן מטעמים אידיאולוגיים.⁹ ובלשונו של ליברמן:

'המסדר השתמש הרבה במשנת ר' נתן ובמדרשיו, אבל משום איזה טעם לא הזכיר את שמו, כשם שלא הזכיר את שמו של רבינו הקדוש. ובבבלי (הוריות יג, ב) 'ניקנסיהו דלא נימרו שמעתא משמיהו. אסיקו לרבי מאיר – אחרים, ולר' נתן- יש אומרים'... [נקנס אותם שלא נאמר שמועה משמם. לרבי מאיר נקרא 'אחרים' ולרבי נתן נקרא 'יש אומרים'] מסדרו של ספרי זוטא נהג מנהג זה בין ברבי בין בר' נתן. ובני ר' חייא (יהודה וחזקיה) אמרו (בבלי סנהדרין לח, א) 'אין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות מישראל ואלו הן ראש גולה שבבבל ונשיא שבארץ ישראל'. לפי המסורת היה ר' נתן בנו של ראש הגולה שבבבל והמסדר של המדרש שלנו "קנס" את שני בתי האבות'.¹⁰

מסקנה זו הובילה את ליברמן לקבוע את לוד כמקום סידורו של המדרש, שהייתה מרכז התורה הגדול ביותר מחוץ לגליל.

גילוייו של המדרש מחדש

מדרש ספרי זוטא היה ידוע לחכמי ימי הביניים, אך לא נדפס בראשית המאה ה-16 עם שאר המדרשים ולכן אבד. החוקרים החלו לשחזר את המדרש על פי ארבעה מקורות: קטעי גניזה, מובאות מתוך הילקוט שמעוני, מובאות מתוך המדרש הגדול וציטוטים מפי חכמי ימי הביניים. **הורוביץ** הכין מהדורה מדעית של המדרש המשוחזר על פי קטעי הגניזה והמקורות המלוקטים. הוא ערך הבחנה בתוך המהדורה בין הקטעים שמקורם בקטעי הגניזה או בציטוטים ישירים של מדרש ספרי זוטא שאותם הדפיס באותיות גדולות, לבין מקורות משוערים המודפסים באותיות קטנות. שלוש עשרה שנה לאחר פרסום המהדורה התגלה קטע גניזה גדול נוסף של מדרש ספרי זוטא,¹¹ והתברר מתוכו עד כמה התקרר הורוביץ בעבודתו הזהירה והמדויקת לשחזור נכון של ספרי זוטא.

⁹ לעומתו, **מלמד** טוען כי העובדה שרבי יהודה הנשיא ורבי נתן לא מופיעים במדרש כלל לא מתמיהה, מכיוון שעורך המדרש לא שנה כלל ברייתא של בית רבי, אלא מדרש מבית רבי אליעזר בן יעקב כמות שהוא, ולכן רבי ורבי נתן לא מוזכרים בו.

¹⁰ ש' ליברמן, ספרי זוטא תלמודה של לוד, ניו יורק תשכ"ח, עמ' 90 – 91.

¹¹ הקטע פורסם על ידי אפשטיין בכתב העת 'תרביץ' 1930.



*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

מהדורה מדעית

ח"ש הורוביץ פרסם את המהדורה המדעית של מדרש ספרי זוטא כנספח למהדורה המדעית שהכין לספרי במדבר. המהדורה כוללת מבוא, הערות וחילופי נוסחאות והיא התפרסמה בלייפציג ב 1917 .



*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

ביבליוגרפיה חלקית

1. אנציקלופדיה יודאיקה בערך Sifre zuta.
 2. ש' ליברמן, ספרי זוטא תלמודה של לוד, ניו יורק תשכ"ח.
 3. מבוא לתורה שבעל פה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 2, תל אביב תשנ"א.
 4. ע"צ מלמד, פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג.
 5. י' פרנקל, מדרש ואגדה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה ט', תל אביב תשנ"ז.
6. Stemberger and Strack, Introduction to the Talmud and Midrash, 1991.